

La bellesa: ferida i transcendència

Francesc Torralba Roselló

Catedràtic de Filosofia de la URL i patró de la Fundació Joan Maragall

1. L'anhel de bellesa

LA RECERCA DE LA VERITAT, la insadollable necessitat del bé, la fam de llibertat i la nostàlgia de la bellesa formen part dels desigs més íntims del cor humà. No són necessitats immediates sinó que formen part de l'entranya de la condició humana, per bé que s'expressen de múltiples maneres.

No pretenem, en aquest petit article, referir-nos a la necessitat de bé, de llibertat i de veritat, sinó al desig de bellesa que flueix del cor humà. Partim de la idea però, que aquestes necessitats expressen un mateix anhel i que, més enllà de les aparences, bellesa i bondat són el mateix o, com diu Ludwig Wittgenstein en el *Tractatus*, «ètica i estètica són u». Però volem aprofundir en l'experiència de la bellesa i mostrar (no demostrar) com aquesta experiència és camí de transcendència, d'obertura a l'inefable.

Poc abans de morir, en el mes d'agost de 1979, en una entrevista pòstuma, Herbert Marcuse llançava un missatge a les noves generacions en el qual anunciava que vindrien uns anys terribles i demanava als joves que recuperessin els valors estètics. Deia, textualment: «Si hem arribat fins aquest punt, és perquè, des de fa un segle, ens hem oblidat de la dimensió estètica, l'única cosa que pot recuperar la revolució del segle xx, l'únic que pot sadollar un món àvid de pensar, d'estimar i de contemplar». Han passat més de trenta anys del pronòstic

de Herbert Marcuse i, en part, el seu veredictes s'ha fet realitat. El seu testimoni sembla evocar aquell fragment d'*Els germans Karamàzov* de Fiodor Dostoievski en el qual l'escriptor rus afirma, en boca d'un dels seus personatges, que només la bellesa salvarà el món.

L'anhel de bellesa és transversal, però no sempre troba la resposta oportuna. Hi ha, de fet, dues vies per mirar de sadollar-lo: la contemplació de la naturalesa en estat pur (el cel estelat sobre meu, en paraules d'Immanuel Kant) i la creació cultural i artística que l'ésser humà és capaç de forjar amb el seu enginy i la seva imaginació. Amb tot, per poder reconèixer aquesta bellesa cal transcendir la descanonització i el relativisme estètic.

2. Descanonització i relativisme estètic

Un dels trets que caracteritza la cultura contemporània és la desconstrucció dels cànons estètics. Al llarg del segle xx, la idea de bellesa es fractura, s'esmicola i es qüestiona la seva objectivitat. La descanonització que, segons el crític literari Harold Bloom, és l'arrel de l'edat de caos (*the age of chaos*) té el seu origen en els moviments avantgardistes i rupturistes del primer terç del segle xx. Tant en pintura com en música o en literatura, es desfan els cànons tradicionals i emergeixen obres que desafien els paràmetres estètics convencionals i els patrons establerts. Un exemple eloqüent d'aquest fenomen és el surrealisme, però també el dadaisme i en música el dodecatonisme d'Arnold Schönberg. L'*Ulisses* de James Joyce seria també un exemple paradigmàtic de la desestructuració dels cànons moderns de la narrativa. Irromp una cultura que transcendeix els antics cànons, però no els substitueix per uns de nous, sinó que inaugura la lliure creativitat i expressivitat de l'artista.

La descanonització en l'art obre les portes al relativisme estètic. Desfeta la idea objectiva de bellesa, queda la visió purament subjectiva, l'apel·lació al gust personal. Tant en escultura com en arquitectura, tant en poesia com en pintura, es considera temerari, fins i tot fonamentalista, afirmar que una obra és bella o lletja en si mateixa. Sembla més sensat i cautelós referir-se a la percepció subjectiva que se'n té. Aquesta descanonització, si bé té efectes negatius, perquè introdueix un vertader caos en el camp de les manifestacions culturals i

Volem aprofundir en l'experiència de la bellesa i mostrar (no demostrar) com aquesta experiència és camí de transcendència.

una crisi dels models, també obre camins a la creativitat, a la innovació i a la generació d'obres que, en marcs culturals molt estrictes, no tindrien cabuda o, senzillament, ocuparien la marginalitat.

La descanonització de l'art és llegida, per a alguns, com una forma d'alliberament i, a la vegada, de democratització de la cultura. Enterats els cànons, tot és art. El problema s'esdevé en intentar discernir uns criteris objectius per distingir l'obra bella de la llejta, la creació excelsa de la manifestació decadent. Qualsevol intent d'identificar uns criteris objectius i d'aplicar-los a l'avaluació de les obres culturals serà titllada d'anacrònica i nostàlgica.

Harold Bloom, per exemple, va intentar exposar els referents indiscutibles en la història de la literatura universal a *El cànon occidental: l'escola i els llibres de totes les èpoques* (1995) i va rebre moltes crítiques. Ell va respondre els seus crítics, fent-los veure que el relativisme estètic, el tot s'hi val, és una mostra de ressentiment cultural, una expressió d'impotència contra l'obra realment bella. En comptes de reconèixer el que és excels, es considera que tot està en un pla d'equitat i, en fer-ho, el creador mediocre s'igualava amb l'excels. Altres, seguint l'hermenèutica de Hans Georg Gadamer, reivindiquen la idea del clàssic, del creador que desafia el temps i subsisteix inalterablement, més enllà de les modes.

Sigui com sigui, l'obra d'art, la creació cultural té, com la naturalesa, potència per suscitar l'experiència de la bellesa. Extasiat davant d'un quadre, captivat per un poema o entusiasmat amb una sonata de Bach, l'ésser humà experimenta una vivència que el fa transcendir, que el fa anar més enllà de si mateix, i que el fa obrir-se a una dimensió desconeguda i elevar-lo a l'esfera del que és celestial.

La descanonització no amputa l'experiència, l'obre a diferents camins. Hi haurà qui sentirà esglai davant l'obra de Gaudí, mentre que altres sentiran vertader estupor davant d'un Crist romànic. El que fa possible la descanonització són els diferents accessos a l'experiència.

Hi ha persones que experimentaran la trobada amb la bellesa a propòsit d'un quadre de Sorolla, mentre que d'altres sentiran una experiència semblant a partir d'una obra de René Magritte o de Gustav Klimt.

Amb tot, cal pronunciar-se contra el procés de descanonització i el relativisme estètic emergent. El vertader art transcendeix sempre la seva època i cultura i té la capacitat d'inserir-se en temps i civilitzacions diferents de l'originària i perviure-hi. Aquesta virtualitat, per la qual es traspassen les cultures i es perdura en contextos distints de l'inicial, és enormement significativa.

El criteri per jutjar la vàlua d'una obra d'art o d'una creació cultural rau, precisament, en aquesta capacitat de sortir del seu propi context per entrar en altres contextos. Una obra incapaç de transgredir els propis límits de la seva gènesi no mereix, en rigor, ser anomenada obra d'art. És en aquesta transgressió dels límits, en la transcendència de la cultura, on es xifra un dels indicadors fonamentals per pronunciar-se sobre el valor estètic d'una obra. El caràcter cultural de l'experiència estètica no tanca aquella experiència en una immanència pura. L'eternitat de l'art és en la seva capacitat de superar el temps.

3. L'esglai davant de la bellesa

La trobada amb la bellesa suscita un esglai. La bellesa corprèn, captiva, deixa una profunda marca en l'ànima humana. L'arranca de la indiferència i la connecta amb allò essencial, amb el fons últim de la realitat. La bellesa contemplada és el començament d'un viatge. L'esglai és una experiència que inclou desconcert, però alhora, admiració. És aquella sensació que tenim davant d'una obra majestuosa, d'una construcció original i singular que captiva. La contemplació de la meravella genera un moviment de transcendència en l'ànima, «surt» de si mateixa, experimenta una mena d'entusiasme que no es pot comparar ni amb el plaer físic, ni tampoc amb el plaer intel·lectual.

L'esglai davant de la bellesa no és l'angoixa existencial, tampoc no és el vertigen davant dels espais infinits. És l'estupor davant d'allò meravellós. Certes obres de la cultura universal tenen capacitat per suscitar aquesta experiència. Aquesta experiència, la de l'esglai, connecta íntimament la vivència religiosa amb l'artística, ja que en amb-

Cal pronunciar-se contra el procés de relativisme estètic emergent. El vertader art transcendeix sempre la seva època i la seva cultura i té la capacitat d'inserir-se i perviure en temps i civilitzacions diferents de l'originària.

dós casos, l'ésser humà és interpellat per quelcom que obre un abisme amb la normalitat.

L'obra bella evoca la presència d'un creador, suscita la memòria d'un agent que l'ha feta possible. Aquest esglai es converteix, aleshores, en gratitud. Hom se sent agraït a l'artista per aquell do generós que ha brindat a la humanitat, per aquella obra que l'ha commogut fins a tal extrem que l'ha fet partícip de la mateixa bellesa. També, extasiats davant d'un paisatge alpí, sentim el desig d'agrair al Creador la meravella que ens ha regalat a l'esguard.

Escriu Friedrich Hölderlin a *Hipèrion* (Eumo, 1982): «L'home, vaig reprendre jo, que si més no una vegada a la vida no hagi sentit en ell la plenitud total de la bellesa, quan en ell les forces del seu ésser jugaven les unes amb les altres com els colors de l'arc iris, l'home que no hagi experimentat mai com només en les hores de l'entusiasme tot concorda en l'interior més fondo, aquest home no esdevindrà ni tan sols un escèptic filosòfic; el seu esperit ni tan sols és fet per a l'enderrocament, i no cal dir per a la construcció. Perquè, creieu-me, si l'escèptic troba en tot el que és pensat contradicció i manca és només pel fet que coneix l'harmonia de la bellesa sense manca, que mai no serà pensada. El pa sec que benintencionadament li ofereix la raó humana, si el deixa estar, és només perquè d'amagat es regala a la taula dels déus.»

La contemplació de la bellesa suscita esglai, també gratitud, però, finalment, manca, perquè un cop l'obra s'esfuma davant dels ulls i retorna la normalitat tenyida d'un tel de mediocritat i de grisor, s'experimenta la manca d'allò bell i harmoniós. Només qui ha fet aquesta experiència, qui ha estat captivat sorprenentment per la bellesa, sap que és la joia interior, però també degustarà el sabor amarg de la manca i es convertirà en un esperit nostàlgic.

4. La pulcritud, itinerari vers l'inefable

L'experiència de la bellesa suscita la pregunta pel sentit, excita la dimensió espiritual de l'ésser humà, l'admira, el meravella i el posa en un itinerari vers el que és inefable. Molts teòlegs han insistit, al llarg de la història, que l'experiència de la pulcritud, un dels transcendents medievals, pot ser considerada com un itinerari vers Déu. La bellesa que hi ha en el món no prova l'existència de Déu, però la bellesa que hi ha en el món permet al creient entrellucar els *vestigia Dei*.

En l'àmbit cultural del cristianisme ortodox, aquesta via ha estat especialment subratllada. Pavel Nicolaevic Evdokimov, per exemple, és l'autor de la *Teologia de la Bellesa*, que va escriure abans de morir a París en 1970. És una immensa summa sobre la bellesa des del punt de vista teològic i elaborada segons l'esperit de la més profunda Ortodòxia. Una obra bellíssima, que té cura de l'estil del llenguatge, una obra en la qual la teologia es fa cant, alabança i poesia. La bellesa és, segons ell, revelació de Déu. Aquesta és la bellesa que cerca l'home ferit pel desig de Déu. Altres no reconeixeran en l'experiència de la bellesa una via cap a Déu, però hi veuran una vivència espiritual, expressió de la transcendència humana, de la seva inequívoca transanimalitat.

Hans Urs von Balthasar inicia la seva monumental obra a partir de l'experiència de la bellesa. El teòleg suís indica que comença la seva reflexió teològica per la bellesa, perquè l'esplendor de l'ésser és la primera cosa que veu un nen o que comprèn un home senzill. En un món sense bellesa també el bé perd la capacitat d'atracció i l'home acaba preguntant-se perquè l'ha de realitzar. La bellesa de la qual parla Urs von Balthasar és l'esplendor de l'ésser, de l'originària i essencial realitat en una imatge sensible. La bellesa es fa imatge, es comunica sense recórrer a conceptes, a través de l'exultant emoció que la imatge bella suscita en l'ànim que es disposa a acollir-la.

En la primera part de la seva obra (*Gloria. Una estètica teològica*, Encuentro, 1985-1989) la *Herrlichkeit* o *Teoestètica*, Hans Urs von Balthasar, estudia la manifestació de Déu (*Erscheinung Gottes*) a través de la naturalesa i de la humanitat. Segons el teòleg suís, Déu es manifesta (*Gott erscheint*) en el temps i en l'espai i aquesta automanifestació divina s'esdevé, en un primer moment, a través de la bellesa, del *pulchrum*. Les

L'esglai davant de la bellesa no és l'angoixa existencial, tampoc no és el vertigen davant dels espais infinits. És l'estupor davant d'allò meravellós. Certes obres de la cultura universal tenen capacitat per suscitar aquesta experiència. Aquesta experiència, la de l'esglai, connecta íntimament la vivència religiosa amb l'artística.

criatures expressen a través de la seva forma la Forma de Déu. Abans de la paraula (*Wort*), el nen capta la forma (*Gestalt*), l'expressió (*Ausdruck*) de les coses. Segons Hans Urs von Balthasar, hi ha una revelació preverbal de Déu, una manifestació anterior a la Paraula parlada i que es produeix a través de l'expressió de les criatures del món.

La forma és bella, encisa, perquè és gratuïta i harmònica. Gratuïta significa que no és necessària, que és completament contingent. La flor que contemplem enmig del camp verd és absolutament gratuïta. Podria no ser-hi. La seva existència no té la raó de ser en si mateixa; és completament gratuïta, un regal a la vista. El mateix passa amb tots els *entia*. Segons Urs von Balthasar, la bellesa, com la unitat, la veritat i la bondat és un transcendental, un atribut de tot ens pel sol fet de ser ens. Tal i com la concep, la bellesa és el rerefons misteriós de l'ésser, la immediata plasmació de l'indomable excedent que hi ha en tota revelació. La bellesa de la natura i de l'art, tal i com Urs von Balthasar la descriu en la *Herrlichkeit*, no coacciona la lliure voluntat, sinó que la preserva. L'accés al misteri de Déu es desenvolupa des de la percepció de la forma, des de la visió exterior del món i de la seva harmonia. El teòleg suís considera que l'aproximació estètica al Fonament no és «un mètode insignificant ni superflu del pensament teològic, sinó que cal reivindicar el seu lloc vertaderament definitiu en el centre de la teologia» (*Sólo el amor es digno de fe*, 1971).

La glòria de Déu no es manifesta en un objecte d'art determinat, en una criatura concreta, sinó que està omnipresent en tota obra i en tota criatura, no s'esgota en cap d'elles; les transcendeix totes. En la contemplació formal de qualsevol criatura, per petita i insignificant

que sigui, l'home de fe és capaç d'entrellucar-hi la presència lluminosa de Déu. La bellesa del món, la pluralitat de formes i d'espècies és una autèntica teofania.

Segons el teòleg suís, la bellesa del món no subsisteix en si i per si; descansa en Déu com a causa primera i font inesgotable d'ésser. La bellesa emergeix fontalment del mateix ens i l'ésser humà la capta a través de la percepció. En el món, però, també hi ha lloc per la deformitat (*Ungestalt*), la lletjor, la fragmentació i la asimetria.

El món és creat per Déu, però el món no és Déu. El món és finit i, com a tal, la irradiació de la bellesa en ell, no és plena. En contemplar la bellesa, l'ésser humà, astorat per la meravella del món, es qüestiona el sentit de l'existència i la raó de ser del món. S'alça al misteri de Déu a través d'aquesta contemplació. És, doncs, un itinerari ascendent, interrogatiu, que expressa una obertura. En el món s'irradia la bellesa inefable de Déu, però no de manera homogènia. La criatura més bella de totes és la persona, imatge i semblança del Creador.

La bellesa del món no és un argument taxatiu de l'existència de Déu, però, mirada la realitat des dels ulls de la fe (expressió de Roussetot), és un camí d'aproximació al misteri inextricable de Déu. Urs von Balthasar desenvolupa en la *Herrlichkeit* aquesta aproximació formal a Déu, entès com a Bellesa en si, com a Font d'equilibri i d'harmonia.

La bellesa, però, està també present en l'ésser humà, perquè és fet a imatge i semblança de Déu, font de tota bellesa. L'ésser humà atressora dins del seu ésser un anhel, un *logos* poètic amagat, la nostàlgia de la Bellesa absoluta. Hi ha bellesa en el cos i bellesa en l'ànima, però l'ésser humà està cridat a transcendir-se, a cercar més bellesa, perquè res del que hi ha, del que contempla i del que veu en el món no omple el seu anhel més profund. Cerca pertot, en el món, en la litúrgia, en la comunitat, la bellesa, però es troba en el món amb una bellesa desfigurada pel mal, per la violència, per la disgregació.

4. Postil·les a Joseph Ratzinger

Entre el 24 i 30 d'agost del 2002 va tenir lloc a Rimini unencontre sobre *La contemplació de la bellesa*. L'aleshores Cardenal Joseph Ratzinger hi va enviar un missatge que té especial interès per la qüestió

La bellesa de la qual parla Urs von Balthasar és l'esplendor de l'ésser, de l'originària i essencial realitat en una imatge sensible.

que estem tractant aquí. En ell mostra com la bellesa causa una profunda ferida en l'ésser humà, però, alhora, el mou a transcendir-se, a sortir de si mateix per acostar-se a allò radicalment distint de si.

Fent referència a Plató, el teòleg Ratzinger recorda que en el món grec l'experiència de la bellesa es vincula estretament al patiment. Plató, en el *Fedre*, considera que la trobada amb la bellesa és un cop emotiu que permet a l'ésser humà sortir de si mateix, des-centrar-se, obrir-se a una dimensió desconeguda, eixir del seu món.

La topada amb la bellesa suscita una mena de salt qualitatiu, perquè a través de la cosa bella, hom s'adona que pertany a un altre món, intueix per una escletxa la llum del món originari i experimenta dues vivències: la ferida d'haver estat expulsat d'aquell paradís originari, però a la vegada la set de transcendir-se, l'anhel de recuperar aquell paradís perdut. La bellesa l'entusiasme, colpeix intensament el seu cor i, aleshores tot el que veu i sent li sembla buit i mediocre, mancat de sentit. Aleshores l'ésser humà recorda que ell no és «d'aquest món», que prové d'un món més alt, més bell, més bo, més harmoniós, se sent un desterrat, algú en casa estranya. L'experiència de la bellesa, doncs, és camí de retorn als propis orígens.

Segons Plató, l'home, fruit d'un pecat original, ha perdut la perfecció dels començaments i cerca la forma primigènica que el curi. Entre les ombres de la caverna, s'insinua la llum, però solament la guaitarà quan, després de molt esforç, arribi a sortir de la caverna i s'esglaiï davant de tanta bellesa. La nostàlgia d'aquell món perdut el condueix a la recerca. La bellesa l'arranca de l'acomodament, de la instal·lació en el món. El fa sofrir. Es podria dir, en sentit platònic, que el dard de la nostàlgia el fereix i justament d'aquesta manera li dona ales i l'atrau cap a allò més alt.

Escriu Ratzinger: «La bellesa fereix, però precisament d'aquesta manera recorda a l'home el seu destí últim. El que afirma Plató i, més de 1.500 anys després, Kabasilas, no té a veure gens amb l'esteticisme

A través de la cosa bella, hom s'adona que pertany a un altre món, intueix per una esclatxa la llum del món originari i experimenta dues vivències: la ferida d'haver estat expulsat d'aquell paradís originari, però a la vegada la set de transcendir-se.

superficial i amb l'actitud irracional, amb la fugida de la claredat i de la importància de la raó. La bellesa és coneixement, certament; una forma superior de coneixement, atès que toca l'home amb tota la profunditat de veritat. [...] La trobada amb la bellesa —conclou— pot ser el dard que toqui l'ànima i, ferint-la, li obri els ulls, fins al punt que aleshores l'ànima, a partir de l'experiència, trobi criteris de judicis i també capacitat per a valorar correctament els arguments».

En definitiva, l'experiència de la bellesa no és comparable a cap altra. No és un plaer físic, ni un plaer intel·lectual, perquè el que suscita en el fons de l'ànima és, sobretot, una immensa joia, que es converteix, després en gratitud. A la vegada, però, per la seva naturalesa ambivalent, la bellesa fereix, perquè després de l'instant estètic, tot torna a esdevenir tan rutinari i pesat com abans, però el record de la bellesa contemplada fa patir. Fereix el contrast entre aquella obra harmoniosa, majestuosa i la realitat de cada dia. Aquella obra, però, no deixa espai pel dubte i el seu valor s'imposa. No és una qüestió de consens, ni de summa d'opinions, és una bellesa que l'ànima reconeix i admira.

Si l'experiència de la bellesa és camí de transcendència, cal ensenyar a contemplar serenament el món, a extasiar-se amb un paisatge, a meravellar-se amb la música, amb la poesia, amb la pintura. L'arrel de la nostra paràlisi no és la indigència cultural, sinó la velocitat de la mirada. La natura es mostra com un do poderós, capaç de meravellar sempre que s'esguardi amb serenitat. El patrimoni cultural que hem generat al llarg de la història és immens. Se'ns ofereix com un do, però el que cal és saber contemplar-lo, transcendir l'objecte i obrir-se a l'inefable. La bellesa fereix, però aquesta ferida revela la nostra naturalesa transcendent.